

Fíggjarliga rásarúmið hjá lágløntum og kostnaðurin av lønarlyfti

Sáttmálalønin hjá ymisku yrkabólkunum í Føroyum er ólík. Av somu orsøk er eisini sera ymiskt, hvat fíggjarligt rásarúm einstaki fýroyingurin hevur. Stundum er rásarúmið so avmarkað, at talan beinleiðis er um, at løntakari og húskið hjá løntakaranum er fátækkravanda. Er hetta støðan er fíggjarliga rásarúmið sera avmarkað og dagligdagurin er merktur av hesum.

Í hesum riti verður hugt nærri eftir lønarviðurskiftunum hjá fimm fakfeløgum. Hesi eru Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarfrøðingar, Føroya Pedagogfelag, Havnar Arbeðskvinnufelag, Heilsurøktarafelagið og Heilsuhjálparafelag Føroya.

Vit fara her at svara spurningunum: Hoyra hesir limir til ein láglønarbólk? Hvussu langt røkkur lønin hjá limunum í hesum feløgum? Hvat kostar tað at lyfta lønina hjá limunum í hesum feløgum? Hvussu nógv kemur aftur í landskassan sum skattur og avgjald?

Fíggjarligt rásarúm og viðkomandi hugtøk

Í ritinum "Álit um eitt føroyskt fátækramark"¹ hjá Almennaráðnum, verður spurningurin settur "hvørjar útreiðslur eitt húski skal hava fyri at kunna nøkta ein grundleggjandi, neyðugan og sosialt aksepteraðan tør". (Álitið s. 17). Stóri spurningurin er her, hvussu rakstrarætlanin hjá einstaklinginum ella húskinum skal ásetast. Farið verið tó ikki nærri inn á sjálva viðgerðina í ritinum, sum tó kann nýtast sum íblástur, men í hesum høpinum eru hugtøkini "tíltøkupeningur" og "skuldarlutfall" viðkomandi.

Tíltøkupeningur er tann peningaupphædd, ið er eftir, tá skattur og allar fastar útreiðslur eru goldnar. Tíltøkupeningur er eitt av tølunum, sum peningastovnar hyggja nógv eftir, tá metast skal um, hvørt einstaklingurin ella húskið er fíggjarliga egnað at fáa lán – serliga sethúsálán. Krøvini til tíltøkupening eru ikki fullkomuliga eins frá peningastovni til peningastovn, men eftir leiðbeining frá danska fíggjareftirlitinum liggur talið um kr 5.000 fyri hvønn vaksnan og um kr 2.500 fyri hvørt barnið. Eitt talan um húski við tveimum børnum, er kravið sambært peningastovnunum, at tíltøkupeningurin er umleið kr 15.000 mánaðarlíga. Í ávísu førum verður kravið lækkað, tá talan er um eitt par og ikki einstakling.

Annað hugtak, sum peningastovnarnir nýta í síni fíggjarligu meting er skuldarlutfall. Skuldarlutfall er einfalt tal, ið bert setur inntøku áðrenn skatt upp í móti skuldini. Er skuldin hjá húskinum (ella einstaklinginum) til dømis kr 2.000.000 og samlaða inntøkan áðrenn skatt er kr 600.000 er skuldarlutfallið 3,33.

Vit fara her at savna okkum um hesi bæði hugtøkini, sum peningastovnarnir nýta, tá metast skal um hvørt einstaklingurin ella húskið er hevur fíggjarliga avmarkað rásarúm.

Fastar útreiðslur og sethúsaprísir

Ein vanlig føroysk familja hevur eina røð av føstum útreiðslum. Um familjan hevur ognað sær eina hús ella eina íbúð, er talan um lánsútreiðslur, útreiðslur til trygging, ljós, hita og samskipti umframt møguligar útreiðslur til ansing og bil. Hevur familjan ikki ognað sær egnan bústað, verða býlisútreiðslurnar avloystar av leiguútreiðslum og stundum slepst undan eitt nú tryggingarútreiðslum.

Lánsútreiðslurnar eru vanliga størsti einstaki útreiðsluposturin hjá húskinum. Sama kann sigast um leiguútreiðslurnar, um býlið verður leigað, tí útleigarar áseta vanliga leigukostnaðin við støði í lánsútreiðslum.

¹ <https://lms.cdn.fo/media/1377/álit-um-fátækramark.pdf?s=fG2-Yw-JuMweklDxU1rNyMKUbQ>

Vit kenna øll gongdina í sethúsaprísunum í Føroyum og hvussu hesir seta privatbúskapin undir trýst. Serliga er tað tey, sum í hesum døgum seta fótur undir egið borð fyrri fyrstu ferð, ið eru undir fíggjarligum trýsti. Í greining hjá Landsbankanum frá 7. juni 2021 kallað "Sethúsaprísirnir øktir skjótari enn inntøkurnar í 2020"² sæst, at alt fleiri húski hava høgt skuldarlutfall. Samstundis sæst í greiningini, at 2/3 av sethúsálánunum í Føroyum hava broytiliga rentu.

At so nógv húski hava lán við broytiligari rentu er ein fíggjarligur vandi fyrri sethúsaeigarar, tá (ella um) rentustigið hækkar. Gamaní hevur rentan verið væntað at hækka í nógv ár, men hon er hinvegin ístaðin lækka. Feskastu metingarnar siga, at rentan kann fara at hækka í 2024 ella 2025.

Sama greining hjá Landsbankanum vísir eisini, at sethúsaprísirnir síðani 2015/16 eru hækkaðir meira enn tóka inntøkan. Sostatt eru tey, sum hava keypt egnan bústað síðani 2015/16 meira sperd fíggjarliga, enn áður – í øllum førum um ein miðal eygleiðing verður nýtt.

Seinastu tøluni fyrri miðal sethúsaprísirnar í Føroyum eru sambært hagstova.fo hesir³:

- Tórshavn: kr 3.284.350
- Størri bygdir og býir: kr 1.569.332
- Smærri bygdir: kr 1.314.929

Her er talan um miðalprísir, men vit síggja dagliga á heimasíðunum hjá húsameklarunum, at hús verða seld fyrri prísir væl omanfyri prísirnar nevndar her. Lítil ivi mann tí vera um, at hesi tøluni eru undirmett.

Verða sethús keypt í Tórshavn, er trupult at fáa lán, um skuldarlutfallið er omanfyri 3,5. Tað vil siga, at skuldin má ikki verða størri enn 3,5 ferðir ársinntøkuna áðrenn skatt. Er talan um sethús uttanfyri Tórshavn, kann kravið til skuldarlutfallið verða enn harðari, tí ognin her ikki varðveitir virðið eins væl.

Hóast 2/3 av húsunum, sum nevnt omanfyri, verða fíggjaði við vanligum bankaláni, ið hevur skiftandi rentu, er tað ein sannroynd, at tá kostnaðarmiklu húsini í dag verða fíggjaði, verður lántakarin/húskið noytt at fíggja húsini við fastrentaðum donskum realkreditláni.

Donsku realkreditt-stovnarnir fíggja í mesta lagi 80% av metta sethúsavirðinum, so um lántakarin ikki eigur eginpening, ið svarar til tey seinstu 20%-ini, má annað lán fáast til vega. Her er ofta talan um meira kostnaðarmikið 2. veðrættarlán⁴.

Taka vit eitt ítøkilig dømi, har eini hús verða keypt fyrri kr 3.500.000⁵ kunnu 80% fíggjast við realkreditláni. Vit siga síðani, at næstu 10%-ini verða fíggjaði við 2. veðrættarláni í føroyskum peningastovni. Eginpeningurin er eisini 10% ella kr 350.000. Lánsútreiðslurnar eftir rentustuðul verða tá hesar:

Lánskostnaður	Lánsupphædd	Longd á láni	Lámsgjald um mánaðin
Realkreditt lán	Kr 2.800.000	30 ár	Kr 10.954
Bankalán - 2. veðrættur	Kr 350.000	20 ár	Kr 1.777
Íalt	Kr 3.150.000		Kr 12.731

Talva 1: Umsitingargjaldið á realkreditláninum (bidragið) er 1,5% og tøluni eru roknaði við kursi frá 6. Juli.

Fleiri viðurskifti eru áhugaverd við hesi útrokning. Hevur húskið havt møguleika at skava saman eginfígging á 10%, sum vanliga er kravið frá peningastovnunum? Siga vit, at skuldarlutfallið í mesta lag

² <https://www.landsbankin.fo/fo-fo/sethusaprisirnir-oektir-skjotari-enn-inntoekurnar-i-2020>

³ https://statbank.hagstova.fo/pxweb/fo/H2/H2__IP__IP04/hus_solur.px/table/tableViewLayout2/

⁴ "Vanliga" 1. veðrættar sethúsálánið hevur í dag rentuna 2,75%, meðan 2. veðrættarlánið hevur rentuna 4,75%

⁵ Hóast tøluni hjá hagstova.fo siga nakað annað, so tykjast eini slík sethús í Tórshavn bílig

skal verða 3,5 er kravið til ársinntøkuna áðrenn skatt hjá húskinum kr 900.000. Hetta er kr 75.000 um mánaðin, býtt á tveir persónar. Greitt verður frá niðanfyri, um samsvar er millum hesa lönarinntøku og inntøkuna hjá limunum í nevndu fakfeløgum?

Lønin hjá limaskaranum í fakfeløgum

Sambært hagstova.fo, vóru í mai 2021 lönarútgjaldingar framdar til 27.282 lönakarar og samlaða lönarútgjaldingin var á kr 849 mió. Hetta svarar til, at miðallønin í mai var kr 31.127. Samsvarandi sæst, at í desember 2020 var miðallønin kr 35.376. Hyggja vit eftir 12 seinstu mánaðunum, hevur miðallønin verið kr 31.977.

Hyggja vit so eftir miðalinntøkuni hjá limunum í nevndu fakfeløgum sæst, at henda liggur niðanfyri miðallønina. Miðallønin hjá limunum er henda:

Miðal løn	Kvinnur	Menn
Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarfrøðingar	Kr 25.478	Kr 31.550
Føroya Pedagogfelag	Kr 21.478	Kr 20.440
Havnar Arbeidsskivinnufelag	Kr 15.369	Kr 10.484
Heilsrøktarafelagið	Kr 19.281	Kr 24.025
Heilsuhjálparafelag Føroya	Kr 15.620	Kr 15.745
Øll	Kr 20.513	Kr 20.507

Talva 2: Miðallønin hjá limunum í feløgum. Skilt verður ikki millum, hvør arbeidsbrøkurin er.

Samanumtikið sæst týðiliga, at mánaðarlønin hjá limaskaranum í nevndu fakfeløgum liggur niðanfyri miðallønina í Føroyum – í flestu førum, væl niðanfyri. Ein orsök til hetta er, at nógvir av limunum í hesum feløgum arbeiða niðursetta tíð.

Umleið 25% av liminum arbeiða ein brøk millum 0,00 og 0,50, umleið 25% arbeiða ein brøk millum 0,50 og 0,75 og umleið 40% arbeiða ein brøk millum 0,75 og 1,00. Útvið 10% arbeiða meira enn fullan brøk⁶.

Sostatt eru tvær sannroyndir at taka atlit til. Limirnir arbeiða í stóran mun niðursetta tíð og lønin hjá hesum limum liggur langt undir miðal lønina.

Hyggja vit eftir lönartalvunum, mugu limirnir eisini arbeiða í nógv ár, fyri at koma upp um miðallønarmarkið. Talvan niðanfyri vísir, hvussu nógv lönarstig limir hjá feløgum skulu uppstigast frá byrjunarlønin, fyri at náa miðallønina á kr 31.977.

Miðal løn	Lönarstig
Felagið Føroyskir Sjúkrarøktarfrøðingar	4
Føroya Pedagogfelag	19
Havnar Arbeidsskivinnufelag	Ikki gjørligt!
Heilsrøktarafelagið	13
Heilsuhjálparafelag Føroya	Ikki gjørligt!

Talva 3: Lönartalvan hjá Havnar Arbeidsskivinnufelag og Heilsuhjálparfelag Føroya røkkur ongantið miðallønini í Føroyum.

Áhugavert er, at hjá limunum í Føroya Pedagogfelag og Heilsrøktarafelagnum er lønin ávíkast 13 og 19 lönarstig frá byrjunarstigi, til miðallønin verður rokkin og hjá Havnar Arbeidsskivinnufelag og Heilsuhjálparafelag Føroya, er als ikki gjørligt at náa miðallønina. Tá tað herumframt verður havt í huga, at trupult er hjá stórar mongd av limunum at fáa fullan arbeidsbrøk, vil ein stórur meiriluti av limaskaranum í hesum fimm fakfeløgum, í roynd og veru, altíð hava eina løn sum er væl niðanfyri

⁶ Kelda: Fakfeløgini, Hagstovan, Gjaldstovan

miðallønina í Føroyum. Við øðrum skal eitt týðandi lønarlyft til, fyri at fáa nógvar av limunum í nevndu feløgum at nærkst einari froyiskari miðalløn.

Tá metast skal um, hvussu nógv lønin skal lyftast, fyri at náa miðallønini í Føroyum, mugu vit hyggja eftir teimum, sum arbeiða fullan brøk. Vit hyggja tí nú eftir partinum av limaskaranum, ið júst hevur mánaðarlaga arbeiðsbrøkin 1,00. Her er talan um stívliga 500 limir í áður nevndu fakfeløgum.

Miðallønin hjá limunum, við brøkinum 1,00, í fleiri av feløgum og lægsta lønin hjá limunum í øllum fimm feløgum liggur niðanfyri miðallønina og í summum førum væl niðanfyri miðallønina⁷. Hjá Havnar Arbeiðskvinnufelag liggur eisini hægsta lønin niðanfyri miðallønina. Frástøðan er í flestu førum so stór, at tað verður trupult innan stutta tíð, at nærkast miðallønini.

Tá miðallønin og ikki minst lægsta lønin hjá limunum í hesum fimm fakfeløgum, ið arbeiða fullan brøk, í ávísu førum liggur munand niðanfyri miðallønina í Føroyum, er hetta ein sterk ábending um, at hesir yrkabólkar hoyra til láglønarbólkin í Føroyum og vandi er fyri, at partur av limaskaranum er í fátækkraváða.

Tiltøkupeningur og skuldarlutfall – eitt dømi

Sum áður nevnt er kravið hjá peningastovnunum, at ein familja við tveimum børnum skal hava tiltøkupening á umleið kr 15.000, fyri fáa figging til at seta fótur undir egið borð. Vit hyggja nú nærri eftir hesum og seta fortreytina, at eini makin, ið er limur í einum av fakfeløgum, hevur mánaðarløn kr 23.977. Okkara tøl vísa, at hetta júst er miðallønin hjá teimum í samlaða limaskaranum, ið arbeiða brøkin 0,8-1,0. Spurningurin er sjálvandi, hví júst hendan lønin er vald, men tøluni vísa, at 38% av limunum, ið eru mánaðarløntir hava ein brøk í hesum talstrekinum, so hendan lønin kann sigast at vera umboðandi fyri tey nógvu. Tað gevur helst eisini lítla meining at velja løn, har brøkurin munandi lægri. Av øðrum fortreytum eru:

- Familjan hevur tvey børn, men rindar bert ansingargjald fyri eina barnið, sum gongur í vøggustovu
- Samlaða sethúsaskuldin er kr 3.150.000
- Familjan hevur skuld á kr 200.000 í bili
- Mánaðarlaga útreiðslurnar til ljós og hita eru kr 2.500
- Familjan hevur vanligar útreiðslur til tryggingar, samskifti, televarp/stroyming

Við hesum fortreytum, má makin hava eina mánaðarløn á kr 35.218 fyri at tiltøkupeningurin skal vera kr 15.000. Legg til merkis at hetta er minsta mark og at tað ofta vísir seg at vera trupult figgjjarliga, um tiltøkupeningurin liggur beint á markinum. Vit leggja eisini til merkist, at lønin kr 35.218 liggur góð 10% omanfyri miðallønina í Føroyum.

Við inntøkunum á ávíkavist kr 23.977 og 35.218 er árliga inntøkan hjá húskinum kr 710.341. Við sethúsaskuldini á kr 3.150.000 og bilskuldini á kr 200.000 fáa vit skuldarlutfallið 4,72. Við øðrum orðum er inntøkan ikki nóg høg til at fáa figging til húsini, hóast inntøkan lýkur krøvini til tiltøkupening. Hóast tiltøkupeningurin er nøktandi, er skuldarlutfallið sostatt ein trupuleiki. Hetta er ikki óvanligt, tá peningastovnar meta um figgjjarliga førleikarnar hjá teimum, sum ynskja sethúsafigging. Fyri at lønin skal vera nøktandi høg, má mánaðarlønin hjá makanum økjast úr 35.218 í kr 51.023. Tá verður skuldarlutfallið verður júst 3,5.

Við árliku inntøkuni hjá húskinum og mest loyvda skuldarlutfalli á 3,5, kann skuldin í mesta lagi verða kr 2.486.193. Trekkja vit billánið frá, er sethúsaskuldin kr 2.286.193. Um hetta er 90% av virðismetingini av sethúsum (10% er eginfigging), kunnu húsini í mesta lagi kosta kr 2.540.214. Júst

⁷ Kelda: Fakfeløgini, Hagstovan, Gjaldstovan

hetta vísir, at ein miðal familja ongan móguleika hevur at seta búgv í miðstaðarøkinum og verður trýst út um miðstaðarøkið at seta búgv. Hjá nógvum er hetta ikki ein trupuleiki, men trupuleikin er, at sethúsaprísirnir eisini í størri bygðunum (sambært søgu við sethúshandlum á heimasíðunum hjá húsameklarunum) er omanfyri hesar kr 2.500.000. Familjan, sum skal seta búgv verður so trýst longur burtur frá miðstaðarøkinum og størri bygðunum. Hetta trýstir síðani eisini prísirnar á sethúsum í smærri bygðunum upp. Óhepnir prísirirnir gongur soleiðis sína gongd og ávirkar okkum øll.

Kostnaður samlaðum lønarlyfti á 10%

Eftir seinastu lønarhækkingini á 2,05% á almenna arbeiðsmarknaðinum, verður mett, at í miðal kr 965,5 mió verða útgoldnar í lønum árliga til limirnar í hesum fimm fakfeløgum. Skattir og avgjöld verða mett til at kr 371,5 mió, soleiðis at netto lønarútreiðslan er kr 594,0 mió.

Um vit nú hækka lønina hjá øllum limaskaranum við 10%, gerst samlaða árliga lønarútreiðslan kr 1.062,1 mió og skattir og avgjöld hækka í kr 417,5 mió. Árliga nettolønarútreiðslan hækkar sostatt í kr 644,6 mió.

Netto lønarútreiðslurnar hækka sostatt á kr 50,6 mió, um lønin hjá limunum í nevndu fakfeløgum hækkar við 10%⁸.

Orsøkin til at roknað verið við einari lønarhækking á heili 10% er, at partur av limaskaranum liggur ómetaliga langt frá miðallønini. Samanumtikið kann eisini sigast, at ein samlað hækking á 1% fyri øll feløgini kostar umleið kr 5,1 mió.

Niðurstøða

Fyri at meta um, hvørt ein yrkabólkur er láglønarbólkur ella ikki, er lønin hjá teimum fimm fakfeløgum sammett við miðal lønina í Føroyum, sum seinastu 12 mánaðirnar í miðal hevur ligið um kr 31.977 um mánaðin. Í miðal liggja limirnir í feløgum væl undir miðallønina, men ein orsøk til hetta er, at sera stórir partur av limunum í feløgum arbeiða niðurstetta tíð. Tað er áður og í øðrum samanhøgum víst á, at tað í roynd og veru ikki er gjørligt at fáa fullan arbeiðsbrøk hjá stórum parti av limunum í fakfeløgum.

Vit hava víst á, at miðallønin hjá fleiri av feløgum liggur niðanfyrir mettu miðallønina í Føroyum og hjá øllum fimm feløgum liggja tey við lægstu lønini, samstundis sum tey hava fullan arbeiðsbrøk, niðanfyrir miðallønina. Tá tað samstundis, í talvu 3 verður víst, at limirnir í Havnar Arbeiðskvinnufelag og Heilsuhjálparafelag ongan móguleika hava at røkka miðallønina, má staðfestast at í øllum førum partur av limunum í teimum fimm fakfeløgum hoyra til láglønarbólk og at hesi, um limirnir vera verandi í sínum yrki, ikki hava móguleika at koma úr láglønarbólkinum. Fátækkraváði hóttir hesar limir.

Síðani hugdu vit eftir fíggarliga rásarúminum hjá "miðal-liminum", sum arbeiðir høgan brøk. Um ein slíkur limur, sum er partur av húski við tveimum vaksnum og tveimum børnum, skal hava móguleika at lúka treytirnar hjá peningastovnunum til tiltøkupening, má makin hava eina løn, ið liggur nakað omanfyri miðallønina í Føroyum. So er samstundis greitt, at um bæði tey vaksnu í húskinum eru limir í einum av nevndu feløgum, er fíggarliga rásarúmið sera avmarkað.

Húsaprísirnir eru stóðugt hækkaðir farnu árinum, og við stóði í hinum fíggarliga mátunum hjá peningastovnunum – skuldarlutfalli – sæst, at eisini her er stór avmarkin fyri, hvørju býli limirnir í feløgum, við fíggingin frá peningastovnunum, eru førir fyri at ognar sær. Samanumtikið eru tey flestu stórliga skerd frá at ognar sær býli í miðstaðarøkinum og í stóran mun eisini í størri bygðunum.

⁸ Kelda: Fakfeløgini, Hagstovan, Gjaldstovan

Seinasti spurningurinn er so, hvussu nógv skal lønin lyftast fyri at limirnir skulu hava fíggarligar møguleikar á jøvnum fæti við tey meira vælbjargaðu og hvat eitt lønarlyft kostar. Av tí at talan er um fleiri yrkabólkar í fleiri fakfeløgum, er valt at svara hesum spurningi eftir einari miðal eygleiðing. Lønarlagið hjá einum hópi at limum liggur langt niðanfyri miðallønina og fíggarliga ráðarúmið er tí samsvarandi langt niðanfyri miðal. Hjá onkrum limum vil ein minni lønarhækking lyfta lønarstigið uppá miðal og hjá øðrum er sera langt á mál. Av hesi orsök er útrokning gjørd, sum vísir netto kostnaðin av at hækka lønina hjá øllum limunum í teimum fimm fakfeløgum 10%. Kostnaðurin av hesum verður settur at verða kr 50,6 mió netto. Við øðrum orðum kostar hvørt prosent umleið kr 5,1 mió netto.

Viðvíkjandi einum lønarlyfti er sera umráðandi at leggja aftrat, at tá talan er um láglønarbólkar og bólkar, hvørs lønarlag liggur ájavnt ella undir miðal, er sokallaða nýtslukvotan høg. Hetta merkir, at meginparturin av einar lønarhækking fer út í samfelagið aftur, sum keyp av vørum og tænaðum. Sokallaður multiplikatorvirksniður ger eisini, at lønarhækkingin ger um seg fleiri ferðir og stimbrar soleiðis búskaparvøksturinn. Fyri samfelagið kann tað tí vera ein vinningur, at hækka lønina hjá láglønarbólkum.